

Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku*

0 Eno zelo zanimivih poglavij skladnje so gotovo vprašanja o besednem redu. Ker je tudi eno najtežjih, se ne čudimo, da v slovenščini, ki je skladensko manj raziskana, še ni dognano. Posebno skromno je to vprašanje obdelano v naši tradicionalni Slovenski slovnici več avtorjev.¹ Tu ne najdemo zbranih niti tistih pozitivnih izsledkov o slovenskem besednem redu, do katerih so slovenski jezikoslovci, npr. F. Metelko,² M. Murko,³ S. Škrabec⁴ ali A. Breznik⁵ že prišli. Tako glede pravil o stavi besed v slovenskem knjižnem jeziku še danes upravičeno lahko rečemo z Breznikom: »V besednem redu/ so slovniciarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanje govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih.«⁶

Tudi ta razprava ne bo zadnja,⁷ vse rešujoča beseda o besednem redu v slovenskem knjižnem jeziku; skušala pa bo na podlagi enotnega nazora rešiti glavna vprašanja in pri tem otepi pozabe vse tisto, kar je bilo o besednem redu pozitivnega povedanega že doslej.

1 Najprej nekaj splošnega o vrstah besednega reda in merilih, ki odločajo o zaporedju posameznih besed in delov sporočila.

* Teze te razprave so bile predložene slavistični javnosti v (šapirografiranem) predavanju tujim slavistom na Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, avgusta 1966.

* Objavljeno v SR 1967, str. 251—274.

1 Prim. Bajec, Kolarič, Šolar/, Rupeš, Slovenska slovnica 1964, 346—349.

2 Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreich Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Laibach 1825, str. 261—264.

3 Enklitike v slovenščini, Letopis Matice slovenske (dalje LMS) 1892, str. 71 do 86.

4 Cvetje z vertov sv. Frančiška (dalje Cvetje) XIV/1895, zvezek 4 in 5.

5 Besedni red v govoru, Dom in svet (dalje DS) 1908, str. 222—230, 258—267. DS 1908, str. 222.

6 Sam sem o besednem redu pisal v svoji disertaciji Pripovedna dela F. S. Finžgarja (Ljubljana 1964) v poglavju o stilu (str. 209—266); v knjigi Slovenski jezik, Zagreb 1961, 50—54, in v radijskem pogovoru Stiliska vrednost besednega reda, objavljenem v knjigi Jezikovni pogovori, Ljubljana 1965, 176 do 181. Prim. še Slovenski knjižni jezik 2 (Maribor 1966), str. 72—73.

Pri vrstah besednega reda je treba predvsem ločiti stilno nevtralno od zaznamovane (markirane) stave (npr. *lepo mesto* — *mesto lepo*). Naši starejši slovnicearji⁸ so to razliko dolgo upoštevali in ločili naravni in umetni besedni red.⁹ Naravni jim je bil v veliki meri tisti, ki ga danes imenujemo stilno nevtralnega, umetni predvsem tisti, ki zanj sedaj pravimo, da je stilno zaznamovan.¹⁰

1.1 Stilno nevtralna stava

Pri naravnem besednem redu ločimo stalno in prosto stavo. Stalno imamo npr. v zaporedju klitik ali prilastka in njegove odnosnice, prosto pa v zaporedju stavčnih členov, kot so osebek, povedek, predmeti in prislovna določila, deloma tudi med prednimi deli sporočila.

Merilo za razvrstitev delov sporočila je pri stilno nevtralni rabi v naravnem prostem besednem redu tako imenovana členitev po aktualnosti,¹¹ v naravnem stalnem pa preprosto običaj v danem jeziku. V umetnem besednem redu je glavno merilo hotenje govorečega (piščočega), da na del svojega sporočila obrne prav posebno pozornost,¹² le v pesništvu odloča o njem tudi upoštevanje metrične sheme in rimanja.¹³

⁸ Npr. Janežič/Sket (prim. deseto izdajo njegove slovnice, str. 273 in 278).

⁹ Breznik je to delitev zavrnil in s tem napravil usodno napako. V svojo skodo obojega ne loči načelno niti Slovenska slovnica več avtorjev. Pač pa je že Breznik opozoril na deloma nepravilna pojmovanja umetnega besednega reda pri starejših slovenskih slovnicearjih, saj so med drugim imeli za umetni besedni red vsako naslednje povedek — osebek.

¹⁰ O tem je govoril — dobro — že Metelko. Janežič je prištevval sem tudi razmerje prislovnega določila načina — povedek, kar je Breznik pravilno zavrnil (DS 1908, 229), a Slovenska slovnica 1964 še vedno enako trdi (str. 348, točka 2).

¹¹ Nastavke tako imenovane členitve po aktualnosti imamo že pri Metelku, ko piše, da je položaj povedka pred osebkom »odvisen od namena govorečega« (str. 261), in Škrabec, ko meni: »Prej imenujem, na kar prej mislim.« (Cvetje XX/1908, zv. 10, str. c.) Utemeljil pa jo je A. Breznik v razpravi, navedeni pri 5. ¹² V tej zvezi beremo pri Janežiču, da umetni besedni red uporabljamo takrat, »kadar hočemo na kak posamezen člen v stavku obrniti pozornost« (Janežič, 1911, 273). Danes bi dodali »posebno« pozornost. — S tem v zvezi je posebno poučen tudi položaj členkov.

¹³ Na metrično merilo je opozoril že Škrabec: »Pesniki, narodni kakor učeni, so postavljali enklitike tako vsled metrične potrebe.« (Cvetje XIV/1895, zv. 5, str. b.)

1.1.1 Prosta stava

1.1.1.0 Najprej načelno o členitvi po aktualnosti, ki je glavno merilo te stave.

Pri členitvi po aktualnosti ločimo, kot znano, tako imenovano izhodišče ali predmet stavka (stavek mi je prosta ali podredno zložena poved¹⁴) in njegovo jedro. Primeri: *Tone spi* — *Zunaj je deževalo*. — *Rekel je, da pride*. Med izhodiščem in jedrom povedi je pogosto še prehodni del:¹⁵ *Tone je prinesel kruha*. Tu ima *je prinesel* nekakšno povezovalno vlogo.

V mnogih jezikih je zaporedje izhodiščnega, prehodnega in jedrnega dela stavka tako, kot smo ga nakazali v stavku *Tone je prinesel kruha*, tj. najprej je na vrsti izhodišče, sledi prehod, na koncu povedi (ali dela povedi) pa je jedro. (Prvemu naglasenemu stavčnemu členu izhodišča sledi še naslonski niz, a o tem pozneje.) Tudi za slovenski knjižni jezik (in sploh za slovensčino) velja to, vendar le v nevtralni stilni stavi. Za potrditev navajam mesto iz Trdine, ki ga je uporabljal že Breznik:

*Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. Velika družba prijateljev in lovcev ga je spremlila. Grof ugleda medveda in skoči za njim. Medved šine v goščavo, grof za njim. Medveda izmanjka in grof vidi, da se nahaja v neznanem kraju, po katerem še nikoli ni hodil.*¹⁶

Jedra teh stavkov po vrsti so: (imeniten) grof, (v Gorjance) na lov, medveda, za njim, goščavo, za njim, izmanjka, vidi, neznanem (kraju), še nikoli, vsa za izhodiščem. V dveh primerih, tj. v stavku *Velika družba prijateljev in lovcev ga je spremlila in po katerem še nikoli ni hodil*, pa je jedro sporočila premaknjeno od konca stavka proti njegovemu začetku (jedri sta: *velika družba prijateljev in lovcev ter še nikoli*). Jedro sporočila stoji na začetku stavka v slovenskem knjižnem jeziku v pripovednih stavkih lahko le tedaj, če so taki deli sporočila posebej poudarjeni.¹⁷ Za stavek

¹⁴ Prim. Slovenski knjižni jezik (dalje Skj) 1, Maribor 1965, str. 67. Tako je razumeti Breznikovo (Stieversovo) trditev, ki jo prevzema tudi naša Slovenska slovnica (1964, 346), da je stavek le po obliki samostojna celota, po vsebini pa — pogosto, bi rekel v nasprotju s Slov. slov. 1964 — ne.

¹⁵ Razmejitev izhodišča, prehoda in jedra zasluzi za slovenski jezik posebno razpravo.

¹⁶ Navedeno po Breznikovi razpravi v DS 1908.

¹⁷ Breznik ni ločil posebne poudarjenosti od položajne tehnosti stavčnega jedra na koncu dela sporočila.

Velika družba prijateljev in lovcev ga je spremila lahko mirno trdimo, da njegovemu jedru ne pritiče noben poseben pomen, zato je taka stava stilni spodrsnjaj. Breznik je stavo v tem stavku tudi res grajal.¹⁸ Pač pa je inverzija stavčnega jedra še nikoli tu primerna, ker z njo čisto naravno poudarjam nekaj izjemnega.

Grafično pregledno je vse to mogoče prikazati tako:

\emptyset (= *Nekoč*) Bil je imeniten grof.
Ta grof je šel v Gorjance na lov.
 $\emptyset + ga$ ($\emptyset = tja$) Spremila je velika družba prijateljev in lovcev.
Grof ugleda medveda
in \emptyset (= *grof*) skoči za njim.
Medved šine v goščavo,
grof \emptyset (= glagol premikanja) za njim.
Medveda zmanjka
in *grof* vidi, da se nahaja v neznanem kraju,
po katerem ni hodil še nikoli.

Če to podrobneje razčlenimo, dobimo:

grof vidi
da se (= *on, tj. grof*) nahaja v neznanem kraju,
po katerem ni hodil še nikoli.

Pri vprašalnih stavkih z vprašalnim zaimkom ali prislovom na začetku, tip *Koga si srečal?* ali *Kam greš?*, pa jedro stavka stoji praviloma na začetku stavka ali podredne povedi. Seveda pa je tudi tu s poudarjanjem mogoče prenesti jedro drugam. Prim. v naslednjih stavkih: *Kaj veš o odkritju Amerike?* — *Kaj veš o odkritju Amerike* (ne Avstralije).

V svoji knjžici o izgovoru slovenskega knjižnega jezika^{19a} sem glede jakostnega razmerja stavčnega jedra do preostalega dela stavka poudaril, da se stavčno jedro na koncu stavka jakostno ne odlikuje s kakšno izrazitostjo (kakor je mislil Breznik). Svojo težo nasproti npr. izhodišču dobiva s samim položajem na koncu stavka. (Enako je s stavčnim jedrom na začetku stavka pri vprašalnih stavkih omenjenega tipa.) To svoje mnenje vzdržujem še

¹⁸ DS 1908.

^{19a} Slovenski jezik, Zagreb 1961.

danes.¹⁹ Močneje naglašena — jaz uporabljam za to izraz poudarjen²⁰ (prim. tudi češ. razliko med *prizvuk* 'naglas' — *duraz* 'poudarek') — je samo beseda pod emfatičnim naglasom. Prim.: *Koga si srečal v mestu?* — *Koga si srečal v mestu?*

Tako: stavčno jedro pride v stilno nevtralni stavi na konec (pri vprašalnih stavkih omenjenega tipa [tj. pri dopolnjevalnih vprašanjih] na začetek) stavka ali podredne povedi, izhodišče pa je pred njim (za njim pri vprašalnih). To je prvo in glavno pravilo besednega reda v slovenskem knjižnem jeziku.²¹

1.1.1.1 Pri členitvi po aktualnosti vidimo, da so različno razporejene ne besede, ampak deli stavka, tako imenovani stavčni členi. Preden si lahko natančneje odgovorimo na vprašanje, kako si — seveda v okviru aktualne členitve — slede posamezni stavčni členi, se moramo na kratko zaustaviti ob vprašanju stavčnih členov samih.

Po mojem²² je skladenjska slika najbolj razvitega slovenskega stavka naslednja (manj razvitemu manjka lahko eden ali več stavčnih členov):

S → P Os → Pov
 ↙ ↘ ↙ ↘
 O A Oz. Pr Pd

Ponazori naj nam jo stavek *Andrej je v potoku ujel ščuko*. V stavku imamo v najboljšem primeru samo te četverne stavčne člene: osebek

¹⁹ Tega niti Škrabec ni ločil, ko je v navedeni kritiki Breznikove razprave o besednem redu (Cvetje XXV/1908, zv. 10, str. c) sicer zapisal »bolj povdarim, za kar mi gre«, prišel pa po zavrnitvi Breznikove teorije do zaključka: »Po vsem tem se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovane ali nepričakovane stavčnega povdarka menda težko dal vzdržati« (str. d). Pobjal pa je Breznika s tem, da sam (namreč Škrabec) ni ločil posebne poudarjenosti, to je stilno zaznamovane, od navadne.

²⁰ Prim. Skj 1, str. 142.

²¹ Prim. podobno pri F. Danešu, Intonace a věta ve spisovně češtině (1957) in sploh v praški lingvistični šoli.

²² Skj 1, str. 68—72. Tradicionalni Slov. slovnici so enakovredni stavčni deli predmet, prislovno določilo in prilastek (311—316). Popolnoma zgrešeno pa je njeno pojmovanje, da je ujemalni prilastek priveden (str. 313): »Privedni samostalniški prilastek se v sklonu ujema z ustreznim samostalnikom«, kar se nanaša na primere kot »sinko potepinko«; ali: »Privedni prilastki stoje redno pred svojim imenom« (str. 348), kar se nanaša na primere tipa »neumito okno« ali »z ilovnatim prahom«.

in povedek je samo po eden,²³ predmetov in prislovnih določil pa lahko tudi po več. Prilastek je zmeraj samo del kakega stavčnega člena, ali boljše: je natančnejša določitev jedra stavčnega člena. Prim.: Naš *Andrej* je v *potoku*, ki teče za vasjo, ujel *ščuko* r oparico. Za povedkov prilastek²⁴ primerjaj: Ves truden je berač *prispe*l (do vasi).

Da so stavčni členi ali njihov deli lahko tudi celi stavki, kažejo primeri kot: *Rekel je*, da ne pride. — Kdor laže, *ta krade*. — ... v *potoku*, ki teče za vasjo...²⁵ Večinoma so stavčni členi le odvisni stavki, lahko pa tudi neodvisni:²⁶ *Ne hodi po tisti poti*, je nevarno. Tu imamo seveda neskladje med oblikovno in pomensko neodvisnostjo.

Mimogrede naj opozorim, da so v stavčni zgradbi (strukturi) poleg četverih stavčnih členov vrinjeni še tujki, tj. besede, ki izdajajo pripovedovalčevo stališče do vsebine sporočila ali njegovega dela, prim. npr. *Andrej je* baje *ujel ribo*, ali: *To res ni lepo*, in tako imenovani nepravilni stavčni členi, kot so medmeti, zvalniki ipd.: — Hej, *kam greš?*, *Kam greš*, *Janez?*, ter na koncu vrivki: *Moj prijatelj* — tudi jaz ga imam — *se je odpeljal na morje*. Preučevalec besednega reda mora namreč odgovoriti tudi na vprašanje, na katerem mestu v stavku se pojavljajo taki deli sporočila.

1.1.1.2 Po tem se vrnimo k normalni tipični zgradbi stavka in se vprašajmo, v kakšnem odnosu so si glede zaporedja v go-

²³ Slovenska slovnica govori o stavkih z več osebkovimi besedami (str. 310), ko gre za priredno zloženi osebki. Morda bi po češkem zgledu (prim. B. Havránek-A. Jedlička: *Česká mluvnice*, 1960, str. 299) res bilo dobro govoriti tudi o priredno zloženem povedku; o njem, in ne o stavčnem priredju, bi po mojem govorili takrat, kadar je ves drug del stavka enak, le glagolov v osebni obliki je več, npr.: *Janez se je trudil in potil ves dan*. Ali: *Naše rože so vse uvele in suhe*.

²⁴ Iz slovenske slovnice tradicije ga je, neupravičeno, iztisnil sam Anton Breznik. Za moje stališče glej Skj I, 1965, str. 70. /To trditev je razumeti v tem smislu, da ga ni zahteval v Slovenski slovnici 1940, v kateri je naveden kot soavtor./

²⁵ Slovenska slovnica se glede tega izraža nerodno in nejasno; prim. npr. str. 325 o osebkovem odvisniku. To nerodno izražanje sem kritiziral v oceni izdaje iz 1956 (*Filologija* 2/1961, 288).

²⁶ Na možnosti te vrste je mislil že Škrabec, ko je opozarjal na izpušeni veznik v zvezah tipa »Ne hodi po tisti poti, je nevarno«. V Slovenski slovnici je razmerje med prirednimi in podrednimi enakovrstnimi odnosi docela neizdelano. /Da je to blizu podredju, se vidi po naslonki; v »priredni« varianti brezvezja bi bila za prvim stavčnim členom, torej *nevarno je* ← *zakaj/kajti nevarno je*./

vorni verigi posamezni stavčni členi; ali ima kateri prednost pred drugim, npr. osebki pred povedkom, prislovno določilo pred predmetom ipd.

Za stavčne člene v okviru obeh glavnih delov stavka (tj. izhodišča in jedra) lahko rečemo s Škrabcem, da pride prej na vrsto tisti, katerega pomenska vsebina nam je prej na misli. Odgovoriti pa si moramo na vprašanje: Kateri pa nam je prej na misli? Odgovor: prej imamo na misli znano kot neznano, med znanim pa tisto, kar je bolj znano. S tega stališča lahko razumemo zaporedje v naslednjih stavčnih dvojicah:

Naša Marjeta pojde jutri na izlet — Jutri pojde naša *Marjeta na izlet*, *Naša industrija* se je po osvoboditvi močno *razmahnila* — Po osvoboditvi se je naša *industrija močno razmahnila*, *Večerno nebo* so bili *zagrnili črni oblaki* — Črni oblaki *so bili zagrnili večerno nebo*,²⁷ *Ivan je padel*, ker ni imel pravilne drža — Ker ni imel pravilne drža, *je Ivan padel*.

Ali pa je vendar mogoče reči, da pride dajalniški predmet pred tožilniškega (rodilniškega) ali prislovno določilo načina (v trdilih in stavkih) pred povedek?²⁸ — Pri stavi naslonk res velja, da stoji dajalniški predmet pred tožilniškimi: *Poslal sem mu ga*.²⁹ Sicer rečemo tudi: *Dala sem težakom kruha in vina (plačilo)*. V takih primerih morata biti dajalniški in tožilniški predmet drug ob drugem. Če nista, stoji lahko tudi tožilniški (rodilniški) predmet pred dajalniškimi: *Kruha in vina sem dala težakom, mleka pa otrokom*.

Tudi prislovno določilo načina stoji lahko pred povedkom ali za njim. Primerom, kot jih navaja slovnica za svojo trditev, da »prislovno določilo načina stoji v trdilnem stavku redno pred glagolom«,³⁰ npr. *Fant je moral trdo delati* ipd., lahko dodamo nasprotne primere iz katerega koli našega pisatelja, npr. iz Canarja: *Mirno teče govorica našim starim (pisateljem)*; tako *mi je, kadar jih poslušam*, kakor da bi mi šumeli od daleč notranjski gozdovi. *Šele zdaj, od tujih zvokov pokvarjen, sem opazil, kako bogat je njihov jezik*. *To bogastvo izvira iz slovenskega mišljenja in čustvovanja, ne iz Pleteršnika*. *Rodila se jim je beseda tako naravno, kakor jo izgovori jezik v prijetni*

²⁷ Sirtar, po DS 1908.

²⁸ Glej št. 10.

²⁹ Metelko, § 97, str. 263.

³⁰ Str. 348.

družbi. In pripovedovali so tako naravno: *izobraženi ljudje, ki so mnogo doživeli in mnogo izkusili in ki jim je Bog bil dal tepo govoricu*. [...] *Že Jurčič sam, dasi komaj mlajši, ne stoji več tako krepko z obema nogama na slovenski grudi*.³¹

Pripomniti moram, da je tu na videz pravilo potrjujoče *Mirno teče invertirano*, saj bi bilo običajno takole: Našim starim teče govoricu mirno. Pri *Tako mi je drugačna stava* ni mogoča zaradi naslonk. Prislavno določilo načina za povedkom v trdinem stavku torej ni nikakršna posebnost. Iz Cankarja: *Kakor je v »Verskih bajkah« očitno, da je Trdina natančno spoštoval ustno izročilo, tako in še bolj očitno je, da mu je bila v »Bajkah in povestih« tradicija narodova le snov, ki jo je porabil in obdelal po svoje*.³² Ali: *V spisih nobenega slovenskega pisatelja ni toliko »narodove dušev kakor v spisih Trdinovih in prav zato jih bo užival z vso slastjo in jih bo razumel do dna šele človek, ki že nekoliko boleha za nacionalnim skepticizmom*.³³

Torej je tudi položaj prislavnega določila načina odvisen od splošne zakonitosti o sosledju izhodišča in jedra povedi. Res pa stoji večinoma — tokrat moram ta izraz uporabiti tudi jaz — pred povedkom, če je napravljen iz pridevniške besede. (Vsi primeri iz Slovenske slovnice so taki.)³⁴ Drugo so primeri kot hudo *skop človek*, kjer je prislov *hudo* v stilno nevtralni stavi res zmeraj pred odnosnico (ta je v našem primeru *skop*), torej del prilastka.³⁵ Prislov v takih primerih stopenjsko modificira pridevnik, kakor ga podobno modificirajo obrazila za stopnjevanje: *star — starejši — bolj star*, in elacija: *prestar*.

1.1.1.3. S tem je obdelana tako imenovana prosta stava v podrednosti. Kako pa so razvrščeni deli sporočila, ki so si v prirednem razmerju?

Popolnoma poljubno je zaporedje prirednih prvin pri naštevaniu. Tako npr. kdo res lahko naroča v trgovini, naj mu dajo *solj, čokolade, 3 kose mila, žvečilni gumi, liter olja, ščetko za zobe in strupa za podgane*. Vendar se že tu uveljavlja mnemotehnika ali pa logična sovisnost stvari, tako da lahko pričakujemo, da

³¹ CID X, str. 94.

³² Ib., str. 113.

³³ Ib., str. 114.

³⁴ Str. 348.

³⁵ Gl. SKj I, str. 70.

ne bodo zvrstila najprej jedila, nato pa sredstva za higieno ljudi in stanovanja (ali narobe). — F. Milčinski je dosegal stiline učinke z zmešanim redom sporočanja prirednih sestavin povedi.

Sorazmerno velika svoboda v razvrstitvi prirednih sestavin je tudi pri stavčnem vezalnem priredju, toda samo pri tisti podvrsti, ki podaja stvari (stanja, dejanja itd.), ki soobstajajo. Prim. npr. naslednje štiri verzice iz Murna:

1. *Jezero molči. Na tihem, daljnem svodu ščip samotni bleedi mi gori,*
2. *in kipe pod njim pogorja in slemenena,*
3. *in megla vrh njih svetla leži.*³⁶

Šmer opisa gre od spodaj (*jezero*) navzgor (*nebesni svod*) in se nato vrača nazdol (*gore*). Torej tudi tu, posebno pri umetnikih, opažamo neki logični (ali asociativni) red; pogosto se sestavine vezalnega priredja razvrščajo po načelu klimaksa ali antiklimaksa. Poljubna razvrstitev moti, razen če pisatelj — in to v novejšem času vedno bolj — noče prav s tem ponazoriti absurdnosti, slučajnosti, nepovezanosti dogajanj. Prav poučno je primerjati nekaj »naštevanih« iz Župančiča:

V eter gre,

orje in rije po jezeru mračnem,

moti in meša po nebu temačnem,

zganja megle in oblake na ples.

Plane v les,

stresa hraste, vije bore,

vzburi šum od gore do gore,

*pa ga vrtniči z zemlje do nebes.*³⁷

Šmer opisa je spet od spodaj (*jezero*) navzgor (*nebo temačno*) v prvih štirih vrsticah, in nato še enkrat (*les — gore — nebo*). Ali iz Prebujenja 2. in 3. kitica:

Tam krožijo sonca in merijo čas,

večno mirna,

brezobzirna

noč in dan teko preko nas.

Mi pa pod njimi se bijemo, vijemo,

sijemo, gasnemo,

škodimo, hasnemo,

³⁶ Slovenska književnost I (dalje SK I), 1961, str. 254, Murn.

³⁷ Ib., str. 382, Vihar.

v kupe medu in otrova si lijemo,
 prostor vesoljni z željami prepletamo,
 večnost v trenutek begoten ugnjetamo,
 z duhom za zadnjimi zvezdami grabimo,
 grozo izzivamo, v dušo jo vabimo,
 vriskamo, jočemo —
 hočemo, hočemo.³⁸

Pri večno mirna — brezobzirna gre za klimaks. V drugi kitici je vodoravna (vrstična) razpostava prirednih sestavin večinoma nasprotnostna (npr. *sijem* — *gasnemo*, *medu* — *otrova*), prav tako na odvisnostnem področju (*večnost* — *trenutek*). Navpično se prvine razvrščajo nekako od človeka v vesolje in od tam nazaj k človeku.

Že pri stavkih vezalnega priredja, med katerega sestavinami je razmerje zaporedja, pa te »svobode« besednega reda ni: kar je bilo (se je zgodilo) prej, mora biti tudi prej povedano, seveda, če obvestila ne podajamo s prislovnimi izrazi in časi. Prim.:

- 1 *Oj zemlja širna, zemlja lepa,*
ti vsa si bila moja last;
- 2 *zdaj ozka kletka me zaklepa,*
*ko ujel sem se v nesrečno past.*³⁹

Če hočem spremeniti zaporedje sestavin: *Ozka kletka me zaklepa,* prej *ti vsa si bila moja last.*

Sicer pa je to že bolj primer za protivno priredje.

Tudi ločno priredje nima svojih členov zmeraj razporejenih poljubno; za »poljubno« razporeditev primerjaj: *Prosi ali zahtevaj, uspeh je vedno enak*, kjer pa je tudi že upoštevano normalnejše zaporedje po načelu od lažjega (lepšega) k težjemu (manj prijetnemu). — V ločnih prirednih zvezah z velelnikom je v prvem delu sploh omenjena bolj ugodna možnost izbire kot v drugem: *Ali delaj doma ali pa pojdi v svet.*⁴⁰ Da je pri ločnem priredju člene mogoče razvrstiti po načelu lestvice, je jasno.

V vseh drugih vrstah priredja je zaporedje soodnosnih delov docela obvezno, tj. npr. stavek, ki izraža nasprotje ali vzrok ali posledico ali časovno kasnejše dejanje, mora stati za jedrom

³⁸ Ib., str. 360.

³⁹ Ib., str. 177, Gregorič, Ujetege ptiča tožba.

⁴⁰ Slovenska slovnica 1964, 321.

vezniške zveze, ne pred njim. Prim. najprej vezalno priredje, kjer druga kitica podaja kasnejše dejanje:

- 1 *Mračno so šli dnevi,* 2 *Pa je vesna prišla, pa so pela dekleta,*
mračnejši od noči, *zvečer, Talijanke na travi;*
molčali so spevi, *o gneča deklet, kakor cveta do cveta*
kot slap leden molči. *nagibanje v gaja goščavi.*⁴¹

Primer za protivno priredje:

- 1 *Mir, ah, lega na zemljó,*
- 2 *meni ni ga moč dobiti,*
ni mogoče potopiti

*duše v spanje mi sladko.*⁴²

- 1 *Molči ves svet pod meglo,* 1 *Tam zunaj je sneg*
i jezero molči, *in burja nezvanka,*
- 2 *gosak samo tam večasih,* 2 *a tebe, nevgnanka,*
*obupno zakriči.*⁴³ *le radost in smeh.*⁴⁴

V prvi kitici je nasprotnosti del po prvem, v drugih dveh pa po drugem verzu, kot kažejo pripisane številke. In primer za vzročno priredje:

- 1 *Odpriate okna, odprite duri,*
- 2 *mimo jezdi vitez sveti Jurij.*⁴⁵

*Dvignite glave, zakaj približalo se je vaše odrešenje.*⁴⁶ Itd.

I.1.1.4 Nepravi stavčni členi stoje na začetku ali koncu stavka (stavčnega člena), na katerega se nanašajo, lahko pa tudi v sredi. Primerjaj npr. za medmet:

<i>Oj, ti dekle, dekle moje,</i>	<i>Prelepa vaša hiša, oj,</i>
<i>pojdi, pojdi za meno,</i>	<i>prelep je res vaš dvor</i>
<i>kakor veter z drobnjo travo</i>	<i>in lepa miza bela mi,</i>
<i>jaz igral bi se s teboj!</i> ⁴⁷	<i>nad njo sv. Izidor.</i> ⁴⁸

⁴¹ SK I, str. 384, Župančič, Mesečina.

⁴² Ib., str. 251, Murn, Ko dobrove se mračé.

⁴³ Ib., Murn, V mraku.

⁴⁴ Ib., str. 238, Kette, Tam zunaj je sneg.

⁴⁵ Ib., str. 249, Murn, Pomladanska romanca.

⁴⁶ Slovenska slovnica.

⁴⁷ SK I, str. 252, Murn, Pesem.

⁴⁸ Ib., str. 254, Murn, Kmečka pesem.

Ali za zvalnik:

O Damijan, Damijan,
ne bodi vendar preveč bolan.

Pošljem rajši ti vinca pit,
da potolažim sosedu te skozi zid.
Meni ni tudi nič kaj lahko,
da bi skoro mi že bilo!

Takrat potrkam, Damijan, ti na zid,
takrat bom mandelnov in življenja sit.⁴⁹

1.1.2 Stalna stava

1.1.2.1 Pri stalni stavi najprej obdelamo tipično odvisnostno zgradbo stavčnega člena ali njegovega dela, tj. kje se in v kakšnem zaporedju razvrste določila jedra stavčnega člena. Vzemimo kar primer:

Otroci	niso srečni.
Razvajeni otroci	niso srečni.
Zelo razvajeni otroci	niso srečni.
Naši zelo razvajeni otroci	niso srečni.
Ti naši zelo razvajeni otroci	niso srečni.
Vsi ti naši zelo razvajeni otroci	niso srečni.
Že vsi ti naši zelo razvajeni otroci	niso srečni.
Že vsi ti naši zelo razvajeni otroci nove dobe	niso srečni.
Že vsi ti naši zelo razvajeni otroci nove dobe, ki se je začela po vojni, niso srečni.	

Iz primerov se vidi, da so ujemalne pridevniške sestavine prilastka pred svojo odnosnico (pred jedrom stavčnega člena ali pred jedrom njegovega dela: vsi ti naši razvajeni (otroci).⁵⁰ Za odnosnico pa so samostalniški prilastki: otroci nove dobe, in izraženi z oziralnim odvisnikom: (dobe), ki se je začela po vojni. Primerov je mogoče naštetih poljubno tudi za ujemalni samostalniški prilastek: sinko debelinko, krava Dimka, kovač stiskač. — Neposredno pred pridevniško sestavino prilastka

⁴⁹ Ib., str. 258, Murn, Balada.

⁵⁰ Pozna že Metelko (str. 262), ne ve pa, da je *sin božji* ipd. stilno zaznamovana stava. Opozarja na zapostavljeni prilastek v primerih kot *Živino imate res lepo*, kar je mogoče pojmovati kot povedkov prilastek.

stojijo njegova kolikostna določila, ki so ob povedku prislovna določila (prim. *zelo razvajeni = zelo je razvaditi*). Taka določila so še: *popolnoma, preveč, bolj, bolj kot kdajkoli, nikjer, kot nikjer* itd. To spominja na predponski »kvantifikator« tipa *pre-(prelep)*. — Če bi prilastek *razvajeni* zamenjali za *vajeni*, bi temu lahko dodali dopolnilo, postaviti pa bi ga morali pred njegovo odnosnico (*že vsi ti naši vsega dobrega vajeni otroci*). Dostavčno zaporedje pa je: *že vsi ti naši otroci, vajeni vsega dobrega*.

Seveda stilistično tako zelo razviti stavčni členi niso nobena odlika. To je preokorno. Zato stilistika navadno priporoča postaviti ali del takega prilastka ali pa tudi celega za odnosnico, torej: *Že vsi ti naši otroci, vajeni vsega dobrega*. Toda to zdravilo v našem primeru odpove, ker za jedrom stavčnega člena (za odnosnico) že imamo del prilastka (namreč *nove dobe* oziroma *nove dobe, ki se je začela...*). (Torej bi bilo treba najti drugo rešitev, ki pa se ne tiče vprašanja besednega reda.) Sicer pa si res velja zapomniti načelo, da prilastek z natančnejšimi določili — posebno še, če bi se sicer na začetku nakopičilo več predlogov — stavimo za odnosnico.⁵¹ Namesto *v za tiste čase zelo zanimivem članku* torej *v članku, za tiste čase zelo zanimivem...*

1.1.2.1.1 Če je v podredno zloženem pril. več pridevnikov, stoji kakovostni pred razločevalnim, npr. dober *beli kruh*, nov mešalni stroj, lepa *ljudska skupščina*, majhne *gozdne živali*, pokvarjen *kravji sir*, ubogo *slovensko* ljudstvo, hladno *jesensko jutro*, trudne *popoldanske ure*. Posebno zanimivi so v tem pogledu primeri tipa slovensko *ubogo ljudstvo*, ki kažejo, da je tudi kakovostni pridevnik lahko razločevalni prilastek. Tu imamo primer, da je prvotni pojem *ubogo ljudstvo* natančneje določen še s kakim pridevnikom, ta pa se postavlja pred prvotno dvodelno poimenovanje (v našem primeru pred *ubogo ljudstvo*).^{51a}

Glede pridevniških zaimkov je tipično stalno zaporedje iz našega primera, torej vsi ti naši *otroci*. — Pred odnosnico se nahaja tudi svojilni rodilnik osebnega zaimka, npr. njega *oče* = kot njegov *oče*, čeprav bi tak rodilnik samostalniške besede »morak« stali za odnosnico (*hči* polkovnika X).

⁵¹ Splošno znano.

^{51a} /Tu gre seveda za to, da se prvotno kakovostni pridevnik sprevrže v vrstnega (prim. njegovo določno obliko)./

Ujemalni pridevniški prilastek stoji v stilno nevtralni stavi v nekaterih primerih vendarle za svojo odnosnico. Mislim na primere kot *Aleksander Makedonski* ali *Dušan Veliki* in na moderne domače ženske priimke tipa *Vida Tomšičeva*, *Marija Boršnikova* in ipd. Mislim vendarle, da se tip *Vida Tomšičeva* doživlja kot rahel stilen, v smislu literarnosti ali meščanskosti.⁵²

Splošno znana je stalna stava pri kolikostnih izrazih; odnosnica je za števnimi prilastkom: trije *ljudje*, sedem *ljudi*, pri sedmih *škratih*, petero *čutov*, s peterimi *čuti*, mnogo *ljudi* (prim. mnogi *ljudje*). Glavni števniki stoji pred množilnim (dve dvojni *žganji*). Tudi izrazi kot »množica *ljudik*« se dajo na videz obravnavati enako, vendar na podlagi enakovrednostnega »ljudska množica« vidimo, da je odnosnica *množica*. Prim. še sklonljivost odnosnice: *množica ljudi*, *množice ljudi* itd.

1.1.2.2 Pri naslonkah⁵³ si je treba odgovoriti na dvojce: Kako si slede druga drugi, npr. glagolske *sem* itd., *bom* itd., *bi*, zaimenske (*me*, *mi*, *me*), potem pa, na katerem mestu v stavku se sploh lahko zvrstijo.

1.1.2.2.1 Na splošno so glagolske sedanjske naslonke pred zaimenskimi: *sem se*, *sva te*, *ste ga*, *so jo*, *sva jima*, *le je* (3. os. ed.) je za njimi: *me je*, *te je*, *naju je*, *jima je* ipd. Tudi *bi je* vedno pred zaimensko naslonko: *bi me*, *bi ji*, *bi vama* itd. Zato pa je *bom* itd. vedno za zaimensko naslonko: *ga bom*, *mu bom*, *mi ga bom* itd. Prikazano v preglednici:

Dal sem (si smo ste so sva sta sta; bi) *ga*.

Dal ga je (bom boš bo bomo boste bodo bova bosta bosta).

Primerjaj še tipično *bi ga bil dal* in naj *bi ga dal*, naj *bi ga bil dal*, kar kaže, da se *naj* postavlja zmeraj na začetek take naslonske vrste, *bil pa* (kot naslonka seveda)^{53a} na njen konec. Zaporedje *bi naj* namesto *naj bi* je narečno.

⁵² *Tomšičeva Vida* je navaden pridevniški prilastek. /V *Aleksander Makedonski* je prvotni pridevnik verjetno sprevržen v samostalnik (prim. *Pipin Mali*) in temu je kot prilastku mesto desno od odnosnice./

⁵³ Te stvari je dobro zastavil že Metelko, sedaj so v Slovenski slovnici 1964 navedeni samo primeri, brez vsakršne razlage (str. 349). Manjkajo primeri *z bi*, *naj bi*.

^{53a} /Pozneje opisnega deležnika glagola *biti sem* nisem več obravnaval kot naslonko./

Povratni se (in si) se postavlja med glagolsko in zaimensko naslonko: *Hotel sem se ga otresti*, *Hotel bi se ga otresti* — *Dal sem si ga prinesli*, *Dal bi si ga prinesli*, *Dal bi si ga bil prinesli*.

V naslonskem nizu stoji, kot smo že videli, dajalniški predmet zmeraj pred tožilniškim: *Daj mu ga*, *Si jim jih privoščil!*

1.1.2.2.2 Naslonke so še vezniki in predlogi; stilno nevtralno stojijo predlogi pred odnosnico; tudi vezniki so na začetku odnosnega dela sporočila, tj. ga uvajajo. Primera za oboje: *Stal je pred poslopijem*. — *Vse je izblebetal*, *ker se je bal*. O posebnostih pri vezniku *pa* in *da* in o nekaterih tistih, ki so po izvoru prislovi, bo govor kasneje.

1.1.2.2.3 V stilno nevtralni stavi ima naslonski niz svoje stalno mesto v okviru stavka, katerega del je. Katero?

Že Škrabec je odgovoril na to vprašanje takole: »Smemo reči, da je v naši slovenščini sploh dobro ohranjen stari red, ki pravi, da stoji enklitike na drugem mestu v stavku.«⁵⁴ Že prej je isto povedal tudi M. Murko: »Enklitike stoji v slovenščini takoj po prvi naglašeni besedi v stavku.«⁵⁵ In je navajal: *Nič se ne boji*, *Vse jej je bilo novo*, *Res je naša literatura malo dete v zibelci*. Da je Murko bila »prva naglašena beseda v stavku« stavečni člen z naglasno besedo, nam dokazuje naslednja njegova trditve: »Enklitike ne smejo ločiti pridevnikov od samostalnikov, isto tako ne besed, katere so po pomenu tesno zvezane.«⁵⁶ Primeri: *Njune pesmi so si podobne*, *Nič novega bi ne vedel*, *Tudi to se je zgodilo*.

V zloženem stavku stojijo naslonke takoj za vezniškimi besedami, kot je ugotovil že M. Murko,⁵⁷ preprosti primeri so npr.: *Rekel sem mu, da se bo stvar slabo končala*. — *Kakor si si postal, tako boš ležal*. — *Ne vem, ali me razumeš*.

Tudi za vprašalnimi členki takoj stoji naslonke: *Ali si videl, kako se je pognal v boj?* — *Mar ne veš, da se to ne sme?*. Starinski

⁵⁴ Cvetje XIV/1895, zv. 4, str. b.

⁵⁵ LMS 1892, str. 73.

⁵⁶ Ib., str. 74. — Slovenska slovnica 1964 se izraza neprimerno, ko glede tega trdi, da stoji naslonke »za prvim pojmom v stavku« (str. 348). Čisto sodobno zveni Škrabčovo pravilo, da stoji naslonka za »mnogobesednim prvim členom stavka« (Cvetje XIV/1895, zv. 4, str. c; členom podčrtal J. T.).

⁵⁷ Zametoval je po srbohrvaščini prevzeto stavo »*Kam greš?*« vprašal *je Janez*.« Dobro je vedel, da je te vrste stava slovenska le v primerih, ko se hoče poudariti kak stavečni člen; navaja: *Ker bojim se namesto ker se bojim* (str. 75). Tako še: Da bi pa kdo ne mislil, da črevljev nima, nosil je je z bekovo ruto prevezane črez rame.

li pa stopi za naslonko: *Si jih li videl. Pri mar je to prav tako mogoče: Si jih mar videl?*

Kadar je odvisni stavek pred glavnim, se glavni začčenja z naslonko.⁵⁸ Čeprav sem vse vedel, mu marsičesa nisem mogel povedati. To se razume iz pravila, da se naslonka postavlja za prvim stavčnim členom, ta pa je tu izražen z odvisnikom. Tako razlagamo tudi stavo naslonke po premem govoru, kjer je dobesedni navedek (premi govor) samo predmet spremenega stavka: »*Takoj pojdi domov*,« mi je rekel. Isto velja za na videz izjemo »*Ah, kaj bi!*« je zamahnil z roko, kjer je glagol rekanja izpuščen. V vseh teh primerih je 19. stoletje močno blodilo s svojem »slovanjenju«. Toliko večja je zasluga p. Ladislava, Škrabca in Murka, ki so se bojevali proti temu zlu.

Naslonke pa stojijo v slovenščini lahko tudi čisto na začetku stavka (povedi). Že Murko je navajal primere kot *Se kralj Matjaž oženil je*.⁵⁹ Škrabec je s tem v zvezi pisal,⁶⁰ da sme stati naslonka čisto na začetku le tedaj, če je naglašeni prvi stavčni člen, kateremu naslonka po pravilu sledi (ali kot je bilo omenjeno, tudi vprašalni členek ali vezniška beseda), izpuščen. Primeri je navajal take: *Le hitro pojdi, je daleč* (za: [ker] je). — *Ptičar pravi: Aha!* se je že vjela (za [senica] se je že). — *Te zebe?* (za [Ali] te...) — »Ne sme pa po pravici stati enklitika na prvem mestu,« je pisal Škrabec,⁶¹ »kjer ni spred nič izpuščenega, ali bi se vsaj ne bilo imelo nič izpustiti.« S tega stališča je v nasprotju z M. Murkom grajal primere kot *Se kralj Matjaž oženil je, Je znala obljudbit, je znala odreči*, in celo začetki pripovedovanj tipa *Bil je imeniten grof* mu niso bili po godu. Stare primere *Je bil pak en judovski mož v gradi Suza* je razlagal z vplivom grških in latinskih svetopisemskih izvirnikov. Primerov, kjer o takem vplivu ni mogoče govoriti, pa vzročno ni raziskoval. — Tip *Bil je imeniten grof* se po mojem dá razložiti z naglasnostjo glagola *biti* v takih primerih, *Je znala obljudbit* pa si lahko razlagamo kot *Urška* je znala obljudbit, torej, da je tu izpuščen osebek. Drugi taki primeri so stilno zaznamovani, kot bomo še videli.

⁵⁸ Zabeleženo že pri Škrabcu.

⁵⁹ LMS 1892, str. 84.

⁶⁰ Cvetje XIV/1895, zv. 4, str. d.

⁶¹ Ib., zv. 5, str. b.

1.1.2.2.4 Če je podrednost pretrgana z zvalnikom ali medmetom ali z vrinjenim stavkom za prvim stavčnim členom, stoji naslonka šele za takim vrivkom. Murko:⁶² *Človeka, ptica*, se mi boj. — *Drug konj, se ve*, bi te *brnil*. Iz Gregorčiča⁶³ navajam: *Postrigli, oh*, so mi *peruti*. Vendar v takih primerih tudi položaj takoj za prvim stavčnim členom (torej: *Drugi konj* bi te, *seve, brnil*) ni slabši.

1.1.2.2.5 Poudarni členki stojijo pred stavčnim členom ali njega delom, na katerega se nanašajo; to nam kažejo naslednji primeri: *Zdaj pa le izberi, Si vendar prišel, Že hodi tako, da ni za nikamor*, Posebno moram povedati, da nisem bil tam, *Prav skakal je od veselja*, *Tudi delal je samo, kar se mu je ljubilo, Ko bi vsaj molčal*, *Le (samo) ti si prišel, Že včeraj sem ti rekel to*, *Posebno očete mora biti vesel, Prav tega nam je še manjkalo*, *Tudi Tone je bil na izletu, Vsaj besedico bi lahko spregovoril*.

1.1.3 Že Metelko⁶⁴ je opozoril na stalno stavo os. in predm., če sta oblikovno enaka in se nahajata — bi dostavili — v samostojnem sporočilu povedi: *Metelko navaja npr. Bolezen enega dne močno telo premaga*. Prim. še: *Materi imajo rade hčere, Tele gleda žrebe* ipd.

1.1.4 Stalno besedno stavo imajo tudi nekatere figure. Opozorim naj le na hiazem, toda to spada v stilno zaznamovano stavo.

1.1.5 Posebne zanimivosti

Že M. Murko je opazil, da besedni red lahko odloča tudi o pomenu posameznih besed. Tako je za *ali* navajal⁶⁵ stavka: *Ali ni je še prineslo* — *Ali je še ni prineslo*. Prvi *ali* je trdil, drugi nikalen, pravi. Kot se vidi, je *ali* v prvem protivni veznik, v drugem pa vprašalni členek.

Naj bo dodano še nekaj takih zanimivih primerov.

V slovenskem knjižnem jeziku so oziralni zaimki sicer oblikovno različni od vprašalnih in nedoločnih, imamo pa vendarle enega, ki ni, namreč *kateri*. Pri tem se pojavlja vprašanje, kako

⁶² L. c., str. 81.

⁶³ SK I, str. 177, Gregorčič, Ujetega ptica tožba.

⁶⁴ L. c., str. 261.

⁶⁵ L. c., str. 75.

se ločita vprašalna in oziralna vloga te besede, saj je v obeh primerih zaimek takoj na začetku: *Kateri hoče iti peš na grad?* — *Kateri hoče iti peš na grad, naj se javi.* Razlika je podana s stavčno intonacijo. V vprašalnem stavku je jedro povedi *kateri*, pri oziralnem pa očitno ne. — Seveda pa je tudi tu tako, da se oziralni zaimki rabijo samo v odvisnih stavkih, vprašalni pa v glavnem in odvisnih. In ko smo že zadeli na redundanco (odvečnost), pomnimo še, da je oblikovna zaznamovanost oziralnih zaimkov (prim. *kdor* — *kdo*) docela odvečnostna. Sicer je pa znano, da je v precejšnjem delu slovenskih narečij sploh ni.⁶⁶

Od besednega reda je odvisen tudi pomen besede *sicer*. Kot veznik vzročnega priredja se rabi vedno na začetku druge neodvisne sestavine priredja: *Poberi se, sicer se ti utegne še kaj priti.*⁶⁷ Če pa *sicer* lahko prestavim na kako drugo mesto v stavku, je to izraz koncediranja: *To je sicer lepo, je pa zame predrago.* In na začetku samostojnega stavka ima *sicer* še drugačen pomen: *Sicer me pa to nič ne briga.* (V nemsčini so ti pomeni po vrsti: *sonst, zwar, übrigens.*) /So členki./

Takšnih primerov, kot je *sicer*, imamo pri nepravih (tj. prislovnih) veznikih tudi *sicer* še več. Omenil bi samo še *zakaj*, ki je najprej prislov vzroka (*Zakaj si danes tako vesel?*), v prirednem odnosu do dejanja, ki mu podaja razlog, pa se spremeni v vezniško sredstvo: *Vesel sem, zakaj (= ker) po dolgih letih sem prejel pismo od mladosnega prijatelja.* (Tu naslonka ne more slediti besedi *zakaj*, kakor *sicer* mora slediti prav tako vzročnemu, toda podrednemu *ker*.)

Protivni veznik *pa* se v slovenščini lahko postavlja tudi za prvim stavčnim členom stavka, ki je v vsebinskem nasprotju s prvim: *Vsi so prišli na sestanek, Tone pa je ostal doma.* Nasprotje tega je: *Mimo mene si šla, pa te nisem spoznal.* Od veznikov vzročnega priredja je tak (prislovni) namreč: *Stari Planjavec ni bil ne doma ne v cerkvi varen, metalo ga je namreč božje.*

1.2 Stilno zaznamovana stava

Do stilno zaznamovane stave besed pridemo tako, da sprememimo stilno nezaznamovano.

⁶⁶ Prim. razliko med vprašalnim in nedoločnim *kdo*: *Kdo je pred vrati?* — *Je kdo pred vrati?*

⁶⁷ Po Slovenski slovnici.

1.2.1 Najtipičnejša (in pač najpogostnejša) stilno zaznamovana stava je, če je pri pripovednih in podobnih stavkih jedro povedi pred njem izhodiščem (ali za njim pri določeni vrsti vprašalnih stavkov). Že na začetku smo izstrujenega besedila navajali Trdinov stavek *Velika družba prijateljev in lovec ga je spremila.* Iz otroškega govora poznam inverzivne primere kot *Mama kje je?* Breznik ni mislil na stilno zaznamovanost, ko je naslednje Stritarjevo besedilo popravljal tako, kot kaže njegov drugi zapis:

*Črni oblaki so bili zagrnili večerno nebo so bili zagrnili črno nebo. Kakor čreda gladnih črni oblaki. Veter je tulil okoli volkov je tulil veter okoli voglov. voglov kakor čreda gladnih volkov. Živina je tulila po hlevih in zver kov. Po hlevih je tulila živina in se je plašno skrivala...*⁶⁸

Prim. še iz Milčinskega:⁶⁹ *V kapelici /.../ je visel zvon iz čistega srebra, rahlo ga je kraljična zazibala in zvon je zapel. Pel je zvon in razlegal se mu je čisti glas po dvorinah in vežah, po trgu in cestah.* Ali: Obupaval je *Zlatolas, puščavnik pa ga je z blago besedo poslal naprej.*⁷⁰ Tu je posebno zanimiv »odvečni« zvon, ki pa ravno zato povzroča stilno zaznamovanost.

1.2.2 Stilno zaznamovana stava pa je mogoča tudi v podredno zloženem stavčnem členu. Splošno znani so primeri ujemalnega pridevniškega prilastka za odnosnico in samostalniškega (ujemalnega ali neujemalnega) pred njo, kakor nam ga ponazarja en sam verz iz Prešernove pesmi: *Dni mojih lepši polovica kmalo, mladosti leta! kmalo ste minule* (za normalno, *lepši polovica mojih dni, leta mladosti*).⁷¹ Takih inverzij je v pesmih nekaterih umetnostnih obdobij, npr. romantike, vse polno, v drugih jih je manj ali sploh ne. Tudi take inverzije pritegujejo stavčnemu členu, v katerem se nahajajo, posebno pozornost in so še danes prav običajne.⁷²

⁶⁸ Navedeno po DS 1908.

⁶⁹ Tolovaj Mataj, MK 1965, str. 98.

⁷⁰ N. m., str. 101.

⁷¹ SK I, str. 57.

⁷² S tem v zvezi opozarjam na nenatančno pojmovanje invertiranega ujemalnega pridevniškega prilastka v Slovenski slovnici 1964, str. 348: »Privedni prilastki [npr. rimski prestol] stoje redno pred svojim imenom. Pomni. Drugega stava je slogovna posebnost, ki v današnji prozi skorajda ni več v rabi, kvečjemu v zelo privzdignjenem govoru, največkrat pri svojinem zaimku: *Nebeško lept njen obrazek.* [...]« Splošno znano je npr., da so pridevniški

1.2.3 Velja opozoriti še na primere, ki so zaradi poudarjanja premeščene celo naslonke. Že Murko je navajal primere z naslonko na »nepravem« (po teoriji) mestu, kot npr.: *Tam Turkom je napijala za Tam je napijala*⁷³ *Turkom*. Tu je naslonka prišla za drugi stavčni člen zato, ker se je zaradi poudarjanja vrnil prednjo tisti, ki bi bil sicer za naslonko. — Škrabec je navajal primere, v katerih so naslonke same poudarjene in na absolutnem začetku stavka (sporočila): *Sò pa eni mej vami, ki ne verujejo*. (Tako so pisali protestanti, vendar so tu ni naslonka.)⁷⁴

V stilno zaznamovani stavi je naslonko mogoče postaviti celo med prilastek in odnosnico, tj. med dele podredno zloženega stavčnega člena. Škrabec je, upoštevajoč hrvaške primere kot *Moj se brat ženi*, sicer trdil,⁷⁵ da je slovensko edino *Moj brat se ženi* (*Hrabri Jurišič se je hrabro boril*), toda ko bi bil naletel na primere, kakršne sem izpisal iz Milčinskega, tega gotovo ne bi bil storil. (Enako je mogoče vriniti sploh povedek.) Prim.: *Kraljica je bila lepa kakor mlado jutro, velela mu je sestri na svojo desno stran in še ga je vprašala, kake ji prinaša novice*.⁷⁶ — *Devet je hodil dni, hodil jih je deset in še sledu ni našel svojega kraljestva*.⁷⁷ — *Pastir reče: »Vrh hruške moram, drugih nimam želja*.⁷⁸ — *»Ostani pri meni,« mu je prigovarjala, »za prvega mi boš služabnika in svetovalca*.⁷⁹ Tak primer je Škrabec lahko bral že pri Murku:⁸⁰ *Na starem so trgu pod lipo zeleno tröbente in gosli in cimbele pele*.

1.2.4 So pa tudi primeri, ko je zamenjano zaporedje prirednih delov povedi, kot npr. pri Prešernu: *ZAvrelijem Droh se več mu v bran ne stavi*,⁸¹ kar ima vrednost *Droh in Avrelij... —*

prilastki za odnosnico tudi v kletvinah. (*strela gromska, hudič prekleti*) in sploh v čustveno določenih (npr. *baba prekanjena ti*) tudi v navadnem občevalnem jeziku, torej zakaj ne tudi v prozi. Tudi v poeziji take inverzije niso samo okras, temveč imajo lahko tudi svojo prvotno vlogo posebnega poudarjanja (prim. pri Prešernu: *Po cerkvah svojih hodil sem, Ljubljana, SK I, 64*, sonet je od veselga časa teklo leto).

⁷³ N. m., str. 73.

⁷⁴ Cvetje 1895, zv. 5, str. c. / V bistvu gre tu za poudarjeni nepomožniški po-

men glagola *biti sem.*

⁷⁵ Ib., zv. 4, str. b.

⁷⁶ Tolovaj Mataj, str. 99.

⁷⁷ Ib., str. 101.

⁷⁸ Ib., str. 113.

⁷⁹ Ib., str. 123.

⁸⁰ N. m., str. 74, po Prešernu.

⁸¹ SK I, str. 78, Prešeren: Krst pri Savici, Uvod.

Stilna razgibanost prirednega razmerja se doseže še tako, da se med priredne dele vrine podredna sestavina: *Kraljevska milost, dajte, da grem prej uro ali dve na šetnjo in pohaj, da mi slast pride in mik za tolikšno gostijo*.⁸²

Tudi veznik *da* je mogoče zapostaviti. Naše pravopisno izročilo odsvetuje primere kot *ne vem, kje da je bil*⁸³ (predmetni stavek, uveden z vprašalnim zaimkom ali prislovom). Primeri kot *kako da noče priti* se razlagajo z izpustom: *kako je to, da noče priti*. Tip *lovca da je bil pri tem ranjen* si razlagam z izpuščenim glagolom rekanka (*lovca, pravijo, da je...*).

1.3 Take so glavne značilnosti in zakonitosti našega besednega reda. Objektivnost razodetih spoznanj je mogoče preizkusiti ob naslednjem Prešernovem sonetu, ki ima v drugem zapisu navadno stavbo.

Vrh sonca sije soncov cela čeda
po neba svitlih potih razkropjena;
od sonca, ljubga svojga, zapuščena
jih zemlja celo noč z veseljam gleda:
ko se zlati oblakov truma blede,
nazaj pripelje zarja ga rumena,
tak zemlja je v ljubezni vsa zgubljena
de vanje ne obrne več pogleda.

Vrh sonca sije cela čeda soncov,
razkropljena po svitlih potih neba;
zapuščena od sonca, svojga ljubga,
jih gleda zemlja z veseljem celo noč:
ko se zlati blede truma oblakov,
ga rumena zarja pripelje nazaj,
je vsa zemlja v ljubezni tako zgubljena,
de vanje ne obrne več pogleda.

Kar zvezd nebo, deklet ima Ljubljana;
rad ogledujem vas cvetečolične
ljublanske, ljubeznive gospodične!

Ljubljana ima deklet, kar nebo zvezd;
rad vas ogledujem cvetečolične,
ljubeznive ljubljanske gospodične!

Al dragi taka moč je čezme dana,
de pričo nje sem slep za vse device,
zamaknjen v mil obraz srca kraljice.

Al čezme je dana dragi taka moč,
de sem pričo nje slep za vse device,
zamaknjen v mil obraz kraljice srca.

⁸² Tolovaj Mataj, str. 115.

⁸³ SP 1962, str. 175. / Tu sta očitno dve stvari: eno je res veznik *da* (Kako, da noče priti), drugo pa že členek (*Lovca da je bil pri tem ranjen*), čeprav je to res lahko nastalo tako, kot se tu razlaga./